

„KORUNK IRODALMA“

ATÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK egyik kényes problémája saját koruk módszeres feldolgozása. Sok történétíró nem is hajlandó foglalkozni kortársaival. Hivatkozik arra, hogy azoknak várható érzékenysége, akikről ír, befolyásolja munkáját; hivatkozik arra, hogy a „történelmi távlat“ hiánya is torzítja ítéletét, hogy saját korát nem ismerheti annyira, mint a régebbi évekéét. Viszont a kortárs-történétíróknak kútfő-értékük lesz később, meg az olvasó közönség is szívesen fogadja a magasabb szempontú, összefoglaló, a közvetlen kritika szempontjain felül emelkedő történelmi tájékoztatást.

Mostanában jelent meg Pintér Jenő nagyterjedelmű irodalomtörténetének befejező nyolcadik kötete. A befejezés terjedelemre méltó az előzményekhez: két kötetre oszlik és több mint 1400 lap.

A nagy irodalomtörténet eredeti terve a háború előtti időben született meg. Az első fogalmazásban négy kötet jelent meg 1909—1913 között és Kazinczy Ferenc haláláig ölelte fel az irodalom anyagát. A század első éveiben virágzott szellemi életünkben a pozitívizmus, s ez a légkör termelte Pintér Jenő gondolatát is, anélkül azonban, hogy a pozitívista történétíráásra jellemző pszichológiai elmélyülésig eljutott volna, ő megállt az egyszerű adatközlésnél. Irodalomtörténetében összefoglalja, leltározza a tudományos kutatás addigi eredményeit és óvakodott attól, hogy egyéni szempontokkal, feltevésekkel megzavarja a biztos adatok köreit. A vitás kérdésekben sem döntött: ismertette az ellentétes véleményeket, a többit a további kutatásra bízta. A gondolat annyira tetszett abban az időben, hogy az Akadémia Semsey-jutalmával tüntette ki a fiatal szerzőt és csakugyan kár, hogy Pintér terve nem ebben a formában valósult meg.

A világháború és a forradalom zűrzavara után Pintér Jenő a budapesti tankerület főigazgatója lett, s úgy érezte, hogy az eszmék kavargásában magas méltóságával együtt jár, hogy irányt szabjon az irodalomnak. 1921-ben jelent meg kétkötetes irodalomtörténete, amelyet „tudományos rendszerezés“¹ nék minősített. Komoly bírálók, az irodalomtörténet konzervatív képviselői figyelmeztették, hogy ami könyvében jó, az az eredeti gondolat megvalósítása: „bibliographie raisonnée“, ahogy a franciák szeretik emlegetni a bizonyos szempontok szerint feldolgozott kutatási anyagot. De megmondták azt is, hogy mikor ítélkezni és irányítani akar, merevségével, kicsinyességével inkább árt, mint használ azoknak az eszméknek, amelyeket hirdet.

A jószándékú és alapos bírálatnak meg is lett az eredménye. Néhány évi szünet után, amikor fejlett gyakorlati érzékkel kamatoztatta addigi tudományos eredményeit középiskolai és népszerű irodalomtörténetekben, újra hozzáfogott nagy vállalkozásához. 1930—1934 között jelent meg hétkötetes

¹ Az indiai kérdés számos vonatkozásának kimerítő tárgyalását l. a Magyar Szemle 1942 februári számában: Fejes György: India útja a függetlenség felé. (77.1.)

nagy irodalomtörténete, amelyet az Akadémia nagy díjával, Budapest székesfőváros pedig Kazinczy-emlékérmével tüntetett ki. Nem temette el egészen azokat a szándékokat, amelyek az 1921. évi irodalomtörténet megjelenésekor vihart keltettek, de óvatosabb és mérsékeltebb lett, még jobban ragaszkodott az adatszerűség elveihez.

Amit ő pozitívizmusnak tart saját szemléletében, az igen öntudatosan jelentkezett nála. Amikor a most megjelent mű első kötetében az impresszionista kritikát korholja, jobban összefoglalja kritikai elveit, mint előszavaiban szokta: „Nem az volt a főcél, hogy az olvasó világos képet kapjon az újonnan megjelent mű tartalmáról és értékéről, hanem az, hogy a kritikus könnyedén szellemeskedjék, nagyképűen filozofáljon vagy egyes külföldi szerzőktől eltanult esztétikai tolvajnyelven bújjék ki a bírálat felelőssége alól, A józan becsületességgel dolgozó pozitívizmus a szépirodalmi kritika terén is kénytelen volt többé-kevésbé meghátrálni az impresszionista modor nagyoló divatja előtt.“

„A józan becsületességgel dolgozó pozitívizmus“ valóban vezérlő elve Pintér Jenőnek. Főtörekvése az volt, hogy eligazítsa az olvasót a magyar irodalomtörténet immár tekintélyesre dagadt anyagában. Általában tényleg józanul és becsületesen számolt be az irodalomtörténeti kutatások eredményeiről. Az újabb módszereket ugyan nem értette meg, eredményeiket mégis legtöbbször híven regisztrálta. Bibliográfiái nem mindig teljesek és megbízhatók, de kiindulásnak mindig elfogadhatók.

Az egyes korokat állandó rendben tárgyalta. A bevezetésben az első fejezet a történeti mozzanatokat ismertette, aztán felsorakozott minden külső tényező, ami az irodalom életét befolyásolja: műveltség, iskolák, nyomdászat, könyvkiadás, hírlapok, folyóiratok, színházak, irodalmi társaságok, írói törekvések stb. Ekkor következtek a közérdekű irodalom fejezetei: szónoklat, publicisztika, irodalomtörténet, kritika, történelem és nyelvészet. Majd a korszak vezető egyéniségeit mutatta be külön-külön fejezetekben (a most megjelent kötetben Herczeg, Gárdonyi, Ady, Babits, Kosztolányi és Móricz Zsigmond). A kisebb írókat műfajok szerint csoportosította, a műfajokon belül az addigi kutatás által megállapított irányokba szokta sorolni őket.

A műfaji csoportosítás eddig is sokszor volt erőltetett, az utolsó kötetben azonban még más baj is van. Eddig nem állapítottak meg biztos körvonalú csoportokat. Pintér hagyományörző költőkről, impresszionistákról és szimbolistákról (a prózáiróknál analízálókról és stílmantikusokról), naturalistákról, szocialistákról, és expresszionistákról, — ez a kevert szempontú felosztás annyira tetszik neki, hogy a prózáírókra újra alkalmazza — katolikus és zsidó irányról, költőnőkről, népköltészetéről, végül műfordításról beszél.

A logika egyik axiómája szerint a felosztás akkor jó, ha szempontja következetes. Pintérnél pedig három szempont keveredik: a stílusé (impresszionisták, szimbolisták, naturalisták, expresszionisták), a világnézeté (hagyományörzők, magyarul konzervatívok, szocialisták, katolikusok és zsidók) és az írók neméé (írónők). Ha az ember azt keresi, mit jelentenek szerinte ezek a fogalmak, ismétlődő és egymásnak ellentmondó ítéleteket kap. Az analízáló és stíl romantikus regényírókat például így jellemzi: „A huszadik század elején prózában is bekövetkezett az impresszionista írói törekvések kora. Az elbeszélők egy része ideges érzékenységgel és újszerű stilizálással szőtte meséit különös helyzetei köré.“

Most meg kellene mondania, miben újszerű a stilizálás és hogyan szövik ideges érzékenységgel meséiket az analízálók és stílmantikusok. Helyette azonban szociológiai elmefuttatás következik. A regényekben az új alakok egész serege vonul föl, főképp a főváros népe, ahol a huszadik század első harmada sajátos társadalmat teremtett a legkülönfélébb elemekből.

A magyarság a maga életformájában, gondolkodásában, érzésvilágában két részre kezdett tagolódni: a főváros lakosságára és a vidék népére. Budapest élete, társadalma, világfelfogása elsősorban az impresszionista írók munkáiban mutatkozott be (a fejezet címe: Analizálók, stílromantikusok. Tehát a kettő egy szóval: impresszionisták?), ezek tartották fenn legszembetűnőbben a kapcsolatot a külföldi regényírás tárgyaival és földolgozó mesterségével; nem mintha rászorultak volna, kétségtelenül gazdag találékonyságuk mellett, az idegen irodalmak tanulmányozására (tehát az idegen irodalmak tanulmányozása általában szellemi szegénységet jelent, amire „rászorul“ az ember?), hanem mert úgy vélekedtek, hogy kár kiaknáztatlanul hagyni egyetlen hasznosítható indító okot is (?). Az impresszionisták között történeti regényírók is bőven akadtak. Nem lehet azt állítani, hogy a múltak jeleneteit a modern fővárosi ember torzító látásával mutatták be közönségük előtt (akkor miért kell említeni?); életfilozófiájuk materialista-volta inkább csak társadalmi regényeikből ütöközt ki. (Ambrus, Krúdy, Bánffy Miklós, Farkas Pál, Földi Mihály, Surányi, Zilahy, Harsányt Zsolt materialista?) A tehetségek nyomában ott járt az ügyeskedők raja. Ezek tervszerűen kiirtottak gondolkodásukból minden idealizmust, s póré realizmusukat nem tudták művészivé tenni semmiféle fogással. Azt azonban érezték, mi kell a közönségnek: a női test tömjénezése, a nemi szerelem, a házasságtörési problémák. A sajtószabadság nevében szemérmedenül vitték bele regényeikbe a perverz témákat. Az utolsó mondat ismétli az előbbit, és még néhányszor elmondja ezt a gondolatot a következőkben. Végül ilyen impresszionista páthoszra készíti a szónokló lendület: „A divatos élvkufárok és ravasz gyönyör-selypítők hada alaposan kiaknázza a félművelt együgyűséget.“

Az erkölcsi felháborodás sokszor érthető és jogosult századeleji regényirodalmunk bemutatásakor, de a leghevesebb felháborodás sem magyarázza meg, mit kell értenünk az analízis, impresszionizmus, stílromantika szavakon. Pintér Jenő nem magyarázta meg, mit jelentenek ezek a szavak, mert talán ő maga se tudta. Ösztönösen érzi, hogy valamiféle különbség van a régebbi és újabb írók között, elég ügyesen csoportosítja is őket, de hogy miért teszi az egyik írókat az egyik csoportba, a másikat a másikba, nem tudja megmondani. Talán Baránszky-Jób László szépróza anthológiája is ihlette. Az újító írókat két csoportra osztja: impresszionisták és expresszionisták címszó alá. A stílusok közötti különbséget nem érzi, a csoportosítás szempontja nem is az, amit a cím elárul. Az öregebbeket teszi meg impresszionistáknak, a fiatalabbakat expresszionistáknak. Ezenfelül a tartalom igazítja még el. Ahol szociális törekvések érvényesülnek, ott expresszionizmusról beszél, ahol csak általában, irányzatosság nélkül rajzolja a társadalmat az író, ott impresszionizmust emleget.

A tartalom Pintér irodalomfelfogásában döntő szerepet játszik. Ezzel ugyan eltér a klasszikus esztétikától, amely a tartalom és forma tökéletes harmóniájában keresi a tökéletes művészetet, de azt hiszi, ha az újító irodalomnak joga volt megbontani az összhangot a forma hangsúlyozásával, neki is szabad a másik elemet, a tartalmat egyoldalúan kiemelni. Hiszen a szó szoros értelmében vett szellemtörténet is az írásművek tartalmi elemeiből keresi ki az egyéniségeket, korok, nemzetek szellemi hullámain. Ha azonban tovább vizsgáljuk a tartalom helyzetét Pintér Jenő kritikáiban, egyéniségének egyik sarkalatos vonására bukkanunk.

A tartalom nemcsak egyik útja az író és a kor megismerésének az ő szemében, hanem maga az irodalom. Még a költőket is úgy ismerteti, hogy elmondja verseik anyagszerű tartalmát. A stílussal csak akkor törődik, ha az addigi kutatás eredményeit kell regisztrálnia, de ilyenkor is nyíltan, vagy burkoltan fontoskodásnak, semmitmondó nagyképszerűségnek érzi a stílus-

elemzést. Jellemző, hogy véleménye szerint Toldy Ferenc a legnagyobb irodalomtörténész, aki a szövegeket gyűjtögette és kiadta. Gyulai Pál számára már tartogat néhány félig elfojtott mordulást, mert Gyulai már törődött stílussal, formával s más efféle haszontalansággal is ... Az 1400 lapon a vastag, vékony és legvékonyabb sorokban az ember hiába keres stíluselemzést. Egyedül Szabó Dezső tárgyalásakor vet oda egy jó gondolatot: „Stílus-sikerének fő titka az volt, hogy az expresszionizmus szokatlan kifejezéseit ő formálta először pathetikus érthetőségeké, nyelvszínező tehetségével neki sikerült leginkább a robbanó hatású próza befogadásának biztosítása. A Révész—Kassák-csoport külföldi behozatala Szabó Dezső stilizálásában vált élvezhetővé.“ Nem említi forrását, de ilyenféle gondolatot találunk Baránszky-Jób László szépprózai anthológiájában is. Baránszky-Jób Pintért is az expresszionista stílus megvalósítói közé sorolja(?), tehát valószínű, hogy nála olvasta ezt a fejtegetést.

Ez a kivétel annál rikítóbb, mert szinte egyedülálló. A tartalom az irodalmi művek legfőbb eleme, amelyhez Pintér Jenő hozzáfér. Ezért a stílusművészetben kiváló írók ismertetésekor alig leplezi elégedetlenségét: „Márai Sándor tehetségéből hiányzik az érdekes meseszöveg adománya. Nem történeket mond el, hanem állapotokat ír le. Az olvasó nem egyszer fárasztónak találja regényírását, annyira egy helyben jár, olyan részletező elmélyedéssel elemzi alakjait, annyira elmélkedik helyzeteiről.“

A tartalmi szempontot hangsúlyozó történetírók legtöbbször az írók és korok világnézetét állítják össze. Pintérből azonban hiányzik az elvonó képesség, történetírása megmarad a tények felsorolásánál, — az oknyomozás másokra marad. Saját világnézete amilyen merev, ugyanolyan szűkkörű is. Mint már említettük, távol áll irodalmunk aranykorának klasszicizmusától. Egyoldalúbb. Igazában két pilléren támaszkodik ez a világnézet: az erkölcs-
telenségeken való megbotránkozásra, amely mögül hiányzik az igazi keresztény bensőséges pátosza, s így csak a konvenciókhoz húzó nyárspolgári ragaszkodást érezzük ki belőle; másodsorban bizonyos politikai tájékozódásra, amely azonban szintén nem magas szempontú, nem a nemzet nagy feladataiból fakad, hanem a napi politika közepes szintjén marad: „A földindulás rengései mindenütt jelentkeztek. A jobboldali és baloldali politikai pártok szenvedélyessége átsapott az irodalmi és tudományos élet területeire is. A más világszemléletű emberek gyűlölettel tekintettek egymásra, mint évszázadokkal ezelőtt a katolikusok és a protestánsok. Lehetett valaki bármilyen híres szépíró vagy nagy tudós, az ellentábor szemében mindig kicsinyeit személyiség maradt. A lelki eltávolodást nyomon kísérte a területi megosztás. A vidék féltékeny szemmel tekintett Budapestre, az elszakított területek tele voltak előítéletekkel, ha az anyaországra gondoltak. A vidéki író mellőzöttnek érezte magát, egészségtelen központosítást látott a főváros szellemi egyeduralmában, kevés jót remélt attól, hogy Debrecenben, Szegeden, Pécsen az egyetemek körül serény tudományos munka éledt. Az elcsatolt országrészek a maguk elszigeteltségében teljes erejükből iparkodtak kiépíteni szellemi szervezkedésüket, de ezzel évről-évre jobban távolodtak Csonka-Magyarország lelki világától.“ Ezt a képet nem 1938 viszonyairól festi, amikor bizonyos okok betegesen felhevítették a politizáló lázt a közvéleményben, hanem visszavetíti az 1920-at követő két évtizedre is.

Aligha véletlen ez a túlzó színezés, mert szemében minden kiegyenlítő törekvés baloldalinak számít. Baloldali a marosvécsi Helikon, baloldali a magyar Rádió is, — legalább is csak az ilyenféle panaszokat ismerteti könyvében — ugyanígy a Kisfaludy-Társaság és a Nyugat köré csoportosult írók kibékülésekor, amelyet szinte az egész közvélemény helyeselt, az egyedül álló különvéleményt, Milotay István vezércikkét idézi bő részletességgel.

A történetíró kifejtheti véleményét, de ha nem akar politikai párt szolgálatába szegődni, ismertetnie kell az ellenkező álláspontot is. Pintér Jenő többször megfélekedezik erről az elvről.

Ahogy politikai állásfoglalása egyoldalú, nem tud megszabadulni a kortárs-történetírók másik szokásos hibájától: a személyes rokon- és ellen-szenv által vezetett bírálattól. Módszere itt is olyanféle, mint politikai téren. Csak a neki tetsző véleményt idézi. Klebelsberg Kunó kultusz-miniszteri alkotásait és terveit lehet bírálni, de jóhiszemű történetíró nem elégedhetik meg azzal, hogy a közismerten ellenséges érzületű újságíró kritikáját idézi, miután maga is ezeket írta: „Munkásságának értékéről különfélek a felfogások. Míg hatalmon volt és kegyeket osztogathatott, egekig magasztalták; mikor távoznia kellett miniszteri székéből, gúnyos mosollyal szóltak tevékenységéről. Sokat akart, nagyra törekedett, de szervező mohósága nem párosult biztos ítélő erővel. Vass Józseffel éveken keresztül folytatott torzsalkodása elkeserítette mindazokat, akik a haza szent ügyét önzetlen puritánok és talpig férfiak kezében szerették volna látni. A kultuszminister fürgesége a réalpolitika hatását keltette.“

Általában értékelésében a barátság döntően esik latba. Tápay-Szabó Lászlóról, aki mindenről tudott minden napra cikket írni a Pesti Naplóba, melegebben és többet ír, mint Schütz Antalról vagy Révész Imréről. Várkonyi Nándor, aki a modern irodalomról olyanfajta összefoglalást merészelt írni, mint Pintér Jenő a régebbi korokról, jobban kikap, mint Ignotus, vagy különösen Szerb Antal, aki már-már kedveltje. A derék Zlinszky Aladár néhány tanulmányával több helyet kap, mint Huszti József vagy Koltay-Kastner Jenő. Harsányi Kálmán általánosan elismert nagy tehetsége és néhány remekműve elhalványul Sajó Sándor, sőt Némethy Géza költői munkássága mellett..

Ilyen torzítások után már nem csodálkozik az olvasó, hogy a nyelvészetel általában mostohán bánik el, mert szerinte „nyelvtudásaink jártasak voltak ugyan a nemzetközi nyelvészeti problémákban, nyelvészi érzékük azonban nagyon elkorcsosult ahhoz a szóalkotó és stílusvédő szenvedélyhez képest, amely Kazinczy Ferenc korát vagy Szarvas Gábor emberöltőjét olyan előnyösen jellemezte“, azaz mert nem pártolták elég lelkesen a nyelvészetben járatlan Pintér Jenő megfogalmazta nyelvtisztítást.

Szinte fölösleges megemlíteni ezek után, hogy a szellemtörténeti irány, amelyet sohasem tudott megérteni, szinte a bűnbak szerepét kapja. Általában csak a támadásokból ismerteti, egyeden kivétel Hóman Bálint előszava a „Magyar történetírás új útjai“ című kötethez, amelyből néhány sort idéz. Mivel „az új iskolának Szekfű Gyula volt a vezérszelleme“, természetes, hogy bőségesen részesül a Pintér-féle objektív történetírás áldásaiban, azaz szinte kizárólagosan csak az ellenfelek cikkeiből ismerteti munkásságát.

Ilyen nagy elvi hibák mellett furcsán festene, ha felsorolnám azokat a hibákat és hiányokat, amelyeket ki lehetne jegyezgetni, ugyancsak fölösleges lenne foglalkozni feszes, látszólag tömör, alapjában véve bőbeszédű és ismédésekbe bocsátkozó stílusával, de talán meg kell még emlékeznünk nem mindennapi fölényéről, amellyel ítélkezik elevenek és holtak fölött. Emlegetnek az anekdoták olyan tudósokat, akik a kartársaik véleményeit hideg göggel bírálják, saját véleményüket pedig úgy adják elő, hogy „ezzel szemben a tudomány álláspontja a következő .. .“ Pintér Jenő így nem mondja ki, de amikor a különféle -izmusokról beszél, nyíltan azonosítja saját magát az irodalomtörténetírással: „Kassák Lajos föllépésétől kezdve az apróbb avant-gárdista csoportok feltűnése és összeomlása az irodalmi élet krónikájának megszokott — s utóbb már halálosan megunt — apróbetűs szakasza lett.“ Az apróbetű és nagybetű t. i. a Pintér-féle irodalomtörténetek egyik

jellegetessége, amikor tehát Kassákékat az apró betűbe utalja, saját irodalomtörténetére gondol, de általában az irodalomtörténetről beszél.

Amíg élt és hatalmon volt, a legszerényebb kritikát sem bírta. Joggal hihette, hogy irányítja az egész magyar szellemi életet. Most, amikor halála óta eltelt már annyi idő, hogy emberi szempontok nem gátolhatják az igazság kimondását, és művének megjelent utolsó kötete szinte kötelező állásfoglalásra: bűn lenne a hallgatás. Itt az ideje, hogy felmérjük jelentőségét. Egész életét a magyar irodalomnak szentelte, s nagy munkabírással, kitartó szorgalommal óriási anyagot hordott össze. Az irodalomtörténet minden munkása hosszú évtizedeken keresztül hálás lesz neki, hogy ezt a nagy adat-tömeget rendezte, és közzé is tette. Azonban nagy kár, hogy tehetsége határait félreismerve olyan feladatokat is vállalt, amelyekre készülsége sem volt, egyénisége sem volt alkalmas. A bírálat, a rendszerezés munkáját másnak kellett volna átengednie, s mivel ezt nem látta be, munkatöbbletet rótt utódaira: ítéleteit alaposan meg kell majd rostálni vagy egyszerűen, figyelmen kívül kell hagyniok.

FÁBIÁN ISTVÁN